

Людмила БАЛЕЦЬКА

*аспірантка кафедри нової та новітньої історії України
Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки
науковий редактор Редакційно-видавничої групи
«Науковий центр історичних студій Волині»
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3091-3401>
e-mail: ludmyla.baletzka@gmail.com*

ПРОТИСТОЯННЯ УПА З РАДЯНСЬКИМИ ПАРТИЗАНАМИ ТА ПОЛЯКАМИ НА КАМІНЬ-КАШИРЩИНІ (1943–1944)

Проаналізовано боротьбу Української повстанської армії (УПА) проти радянських партизанів і польських воєнізованих формувань на території Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. у період нацистської окупації. На основі архівних джерел простежено процес формування радянського партизанського руху та польського націоналістичного підпілля, а також причини й перебіг протистояння. Окреме місце відведено українсько-польському.

Проаналізовано національний склад радянського партизанського руху й участь у ньому польського населення. Виокремлено основні напрями українсько-польського протистояння: боротьба поляків проти УПА в лавах німецької поліції та складі радянського партизанського руху. Простежено відносини між українцями й поляками в період перебування мешканців району у складі Польської держави та на початку Другої світової війни. Викладено й систематизовано наймасштабніші воєнні операції вояків УПА з радянськими партизанами та польськими військовими формуваннями, стратегію і тактику їх реалізації. Здійснено спробу класифікувати військові операції за хронологічним та проблемним підходами. Зроблено висновки про масштаби військових операцій та їх значення. Акцентовано увагу на ідеологічному протистоянні між УПА, радянськими партизанами й польськими підпільними формуваннями, методи реалізації ідеологічної боротьби.

Ключові слова: Український національно-визвольний рух, Українська повстанська армія, польські воєнізовані формування, радянські партизани, українсько-польське протистояння, Камінь-Каширський р-н, німецько-нацистська окупація, військова операція.

У здобутті Україною незалежності важливе місце посідає боротьба з радянськими партизанами та польськими воєнізованими формуваннями в роки Другої світової війни. Українські націоналісти в цей час змушені були вести боротьбу на трьох фронтах.

Протистояння між українськими націоналістами й радянськими партизанами привертало увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних істориків, серед яких варто відзначити: А. Кентія, О. Гогуна, В. Ковальчука, В. Лозинського, Г. Мотику, І. Патриляка,

В. Сергійчука, В. Трофимовича, О. Вовка, І. Марчука та ін. Значний вклад у вивчення українсько-польського протистояння зробили В. В'ятрович, О. Каліщук, М. Кучерепа й ін. Попри фахове висвітлення діяльності українського національно-визвольного руху, маловивченою залишається локальна історія: міст, сіл і районів.

Мета статті – простежити процес наростання протистояння між УПА, радянськими партизанами та поляками на території Камінь-Каширського р-ну в період німецької окупації. Її досягнення передбачає виконання таких завдань: на основі архівних джерел і наукової літератури визначити причини, перебіг та результати протистояння українських націоналістів проти радянських партизан і польських формувань; простежити процес становлення різних військово-політичних сил на території району.

У період німецької окупації Камінь-Каширський р-н, як і вся Волинь, став ареною запеклої боротьби різних військово-політичних сил: німецько-нацистських окупантів, радянських військ, українських націоналістів, радянських партизанів та польських підпільних формувань різного штибу. З початком війни українські націоналісти опинилися у досить складному становищі: з одного боку, їм довелося боротися з радянськими партизанами, які представляли інтереси Радянського Союзу, а з другого – з польськими воєнізованими формуваннями, котрі керувалися директивами Лондонського еміграційного уряду, який не визнавав права українців на самовизначення.

Для УПА важливою проблемою стала активізація радянської партизанки. Важливими чинниками у боротьбі з червоними партизанами була їх добра обізнаність із місцевістю, перевага в озброєнні та кваліфікованих військових кадрах. Серед переваг УПА в цій боротьбі варто відзначити прихильність до неї населення, за рахунок чого повстанці мали своїх інформаторів у селах району, продуктові склади та притулок. Радянські партизани, які часто вдавалися до насильства, грабежів і мародерства, такою прихильністю не послуговувалися.

У липні 1941 р. Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ЦК ВКП(б)) ухвалив постанову про організацію боротьби в тилу ворожих військ. Відповідно до вимог постанови, партійні органи створили об-, рай- та міськкоми, а також сотні підпільних організацій, партизанських загонів і розвідувальних груп¹. Процес формування партизанських груп на території Камінь-Каширського р-ну розгорнувся під керівництвом Миколи Коніщука*. З документів Державного архіву Волинської обл. дізнаємося, що з початком війни М. Коніщук евакуювався до Києва, де від обкому Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) одержав завдання повернутися в Камінь-Каширський р-н та організувати партизанський загін у тилу противника. Таке ж мав і Карп Бабиш, колишній голова сільської ради с. Великий

¹ Кондратюк К. Партизанський рух на Волині (1941–1944 рр.) URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12126/1/Kondratyuk.pdf> (дата звернення: 30.06.2019).

* Микола Парамонович Коніщук («Крук», «Крюк») народився 1914 р. у с. Грива. 1934–1939 рр. був членом та організатором осередку Комуністичної партії Західної Білорусі (КПЗБ) у с. Грива (Камінь-Каширський повіт перебував у складі Поліського воєводства і там діяла КПЗБ). З 1939 р. по 25 червня 1941 р. – голова Гривенської сільської ради та завідувач районного відділу соціального забезпечення. На посаді сільського голови проводив акції зі зачищення села від т. зв. «ворогів народу». За його сприяння частину сімей висилено до Сибіру. Така політика призводила до спротиву населення. У селі почала діяти група опору під назвою «зелені». Після війни – заступник голови райвиконкому. Вбитий 27 вересня 1948 р. у с. Грива за невідомих обставин.

Обзир². Для виконання поставлених завдань М. Коніщук 21 липня 1941 р. був переведений на територію Камінь-Каширського р-ну³. У серпні 1941 р. організував кілька підпільних партизанських груп у селах району. Перша така створена 18 серпня 1941 р. у с. Набруска. Її ядром стала сім'я Неродів – брати Олександр («Володимир Тур») та Іван («Ястреб»). 28 серпня 1941 р. до групи долучилося ще п'ять осіб, серед них брати Микита й Максим Нероди⁴. У листопаді М. Коніщук створив антинімецьку групу з 11 осіб у с. Великий Обзир на чолі з К. Бабичем⁵, а також групу, яку очолив голова Карасинської сільради Г. Карплюк⁶. У листопаді 1941 р. біля р. Стохід, неподалік с. Набруска, сформовано партизанську базу⁷. 15 грудня 1941 р. до групи Миколи Коніщука приєднався дядько братів Неродів Франек Мазурек (*Franek Mazurek*) («Кінор») зі с. Гулівка Маневицького р-ну⁸. Йому було відомо, що в районі діяла група польських партизанів на чолі з Юзефом Собесяком (Józef Sobiesiak) («Максом»). Згодом групи М. Коніщука та Ю. Собесяка домовилися про спільні дії в боротьбі проти німців⁹. Основними завданнями партизанських підрозділів, які діяли на території Західного Полісся, були терористичні акти щодо представників окупаційної адміністрації та командного складу німецької армії, збір розвідувальної інформації про військові частини, а згодом діяльність українського й польського національного підпілля, поширення власного впливу в регіоні. У березні 1942 р. значна частина розрізнених підпільних груп і відділів сформувалася в партизанський загін, який очолив М. Коніщук¹⁰.

10 липня 1942 р. групи М. Коніщука («Крюка») у складі 100 осіб, Ю. Собесяка («Макса») – 30 осіб, П. Самчука («Бондаренка») – 30 осіб об'єдналися в лісі Красний Бір Камінь-Каширського р-ну. У такому складі вони діяли до жовтня 1942 р.¹¹.

У звітах М. Коніщук стверджував, що його загін знищив 250 вояків УПА й німців¹². Однак ні в архівних матеріалах, ні в науковій літературі інформації про сутички між українськими націоналістами та загоном не виявлено.

Згодом на перебіг подій у районі неабияк впливали білоруські партизани. Зокрема, з документів знаємо, що в червні 1942 р. із бригади Головного розвідувального управління Генерального штабу Червоної армії (ГРУ ГШ ЧА) полковника Григорія Лінькова («Баті») до Червоного бору Камінь-Каширського р-ну був направлений диверсійний загін молодшого політрука Насекіна (ім'я не встановлено). На початку листопада

² Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.). Ф. 597. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 14, 17–18.

³ Бондарчук А. І. Обірване коріння нації. Волинська хрестоматія. Київ, 2011. С. 455–456.

⁴ Кмединський В. Стохід палає. *Радянське Полісся* (Житомир). 1988. 14 червня. № 72. С. 3.

⁵ Хроніка воєнних літ. *Радянське Полісся*. 1984. 18 квітня № 47. С. 2.

⁶ Савчук П. Камінь-Каширський район в Другій світовій війні. *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край*. Луцьк, 1988. С. 276.

⁷ Кмединський В. Стохід палає. *Радянське Полісся*. 1988. 21 червня № 75. С. 3.

⁸ Там само.

⁹ Там само. 2 липня. № 79. С. 3.

¹⁰ Савчук П. Камінь-Каширський район в Другій світовій війні. С. 276.

¹¹ Держархів Волинської обл. Ф. П. 13. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 85.

¹² Там само. Арк. 87.

1942 р. полковникові Антону Бринському («Дяді Петі») доручено вирушити в Україну для командування загонами Сазонова, Насекіна та Картухіна. Полковник Г. Лінков, скеровуючи А. Бринського, рекомендував йому звернути увагу на загрози, які несуть українські націоналісти. Наприкінці грудня 1942 р. А. Бринський провів нараду з командирами та заступниками місцевих партизанських груп і загонів, у результаті під своїм керівництвом він об'єднав партизанський рух Волинського Полісся¹³. У спогадах М. Коніщук підтверджує, що його партизанський загін у кількості 500 осіб влився в партизанське з'єднання А. Бринського¹⁴.

Партизанське з'єднання «Дяді Петі» активно діяло у трикутнику Любешівського, Ратнівського, Камінь-Каширського р-нів¹⁵. Антон Бринський на території Камінь-Каширського р-ну перебував до початку 1943 р.¹⁶. У червні 1943 р. на Волинь прибуло Чернігівське партизанське з'єднання під командуванням О. Федорова¹⁷. Зауважу, що саме в цей період почалася активна фаза протистояння між радянськими партизанами й українським визвольним рухом. Створена в цей час на просторах Волинського Полісся УПА та розгортання її бойових формувань посилили протистояння з радянським партизанським рухом. Бойові формування УПА прагнули закріпити свій вплив на цьому терені¹⁸. «З настанням 1943 р. обстановка в цій місцевості ускладнилась», – зазначав польський підпільник Вацлав Клімашевський (Wacław Klimaszewski)¹⁹. В одному зі звітів командир загону ім. В. М. Молотова Лавринович (ім'я не встановлено) повідомляв: «З квітня 1943 р. став розвиватись український націоналістичний рух, який набув масштабного поширення в ряді населених пунктів району: Хотешов, Бузаки, Черче, загалом по двох районах Ратнівському та Любешівському налічувалось близько 3000 тис. осіб»²⁰. Водночас у північно-східній частині Волинського Полісся зосереджувалися найбоєздатніші формування радянських партизан. В Українському штабі партизанського руху (УШПР) були плани створити постійний плацдарм у вигляді партизанських зон для ведення військових дій у західному і південно-західному напрямках. Такі плани обмежували зону дій для УПА та несли загрозу підпіллю. УПА мала завдання силами груп «Турів» і «Заграва» знищити партизанське з'єднання О. Федорова. Однак наступ був відбитий. Восени 1943 р. протистояння між двома силами посилювалося. Цьому сприяло наближення лінії фронту до західноукраїнських земель, що становило небезпеку для УПА²¹.

¹³ Сухий А. Початок ескалації протистояння між радянськими партизанами й українським повстансько-підпільним рухом на Волині. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог, 2018. Вип. 27. С. 118.

¹⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 597. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 17–18.

¹⁵ Гика В. М. Партизанська боротьба на Волині як складова народного опору у Великій вітчизняній війні. Статті та повідомлення. *Архіви України*. 2010. № 2. С. 75.

¹⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 597. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 24зв.

¹⁷ Савчук П. Камінь-Каширський район в Другій світовій війні. С. 276.

¹⁸ Реабілітовані історією. Волинська область. – Луцьк, 2010. Кн. 1. С. 67.

¹⁹ Чирко Л. Кличуть спалені села. *Радянське Полісся*. 1982. 16 грудня. С. 3.

²⁰ ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. Документи и материалы / за ред. В. И. Адамушко и др.). Минск, 2012. С. 121.

²¹ Реабілітовані історією. Волинська область. С. 67.

У боротьбі українського визвольного руху проти радянських партизанів на 1943 р. варто виокремити декілька напрямів. Найперше, ідеологічна боротьба, яка полягала в завоюванні симпатій серед населення. З боку українських націоналістів активна пропагандивна й агітаційна робота (агітки, інформлістівки із закликом до боротьби поневоленних народів тощо). Радянські партизани також проводили чимало пропагандивних заходів серед населення. Доповідаючи про свою роботу, А. Бринський в одному зі звітів зазначає, що його з'єднання провело 11 мітингів у селах на захист радянської влади²². У спогадах командир Чернігівського партизанського з'єднання О. Федоров наводить випадок у с. Угриничі Камінь-Каширського р-ну, де один із радянських партизанів проводив агітаційну роботу в церкві, одягнувши рясу.

Однак основним напрямом боротьби варто вважати військовий. У силу доброї розвідувальної роботи і націоналісти, і радянські партизани знали про розташування військових баз один одного, проте досить часто існував умовний поділ кордонів. Очевидно, на території Полісся він проходив по р. Стохід. Чимало конфліктів між сторонами відбувалося на побутовому ґрунті, зокрема під час заготівлі провізії. До прикладу, 28 жовтня 1943 р. у с. Борки виникла сутичка між націоналістами та радянськими партизанами при спробі націоналістів вивести худобу, у якій останні змушені були відступити²³. У звіті загону ім. Орджонікідзе зазначено: «29 жовтня 1943 р. при виконанні господарської операції в с. Черче група наших вояків наскочила на засідку українських націоналістів...»²⁴. 3 листопада 1943 р. українські націоналісти організували засідку поблизу с. Горки: «Дорогою їхало 7 червоних, в результаті було вбито 3-є, здобуто 2 ружья, 4 м овса, 1-го коня, 3-є поранено»²⁵.

Доволі часто заручником військових конфліктів між ворожими силами ставало мирне населення, яке втрачало все, що наживалося протягом життя. Один із таких випадків описує місцевий краєзнавець І. Пушук. У 1943 р. під час бою повстанців із радянськими партизанами у с. Гута-Боровенська останні, щоби краще бачити відступ повстанців, не погребували підпалити людські оселі. Зі спогадів очевидців знаємо, що в цьому бою обидві сторони мали по троє загиблих²⁶.

З рапорту командування 2-ї групи партизанського загону ім. А. В. Суворова бригади ім. В. М. Молотова Шубітідзе (ім'я не встановлено) дізнаємося, що 17 червня 1943 р. радянські партизани здійснили напад на українських націоналістів у с. Черче. Тоді ж у с. Хотешів знищено 20 націоналістів і спалено 50 житлових споруд²⁷. Із пізнішого звіту загону ім. Суворова під командуванням Істоміна (ім'я не встановлено) дізнаємося про сутички націоналістів із радянськими партизанами в с. Деревок та с. Пнівне 26–27 вересня 1943 р. За радянськими даними бій тривав 2–3 год, у результаті знищено 10 націоналістів і 30 «ворожих будинків». В іншому звіті йдеться про

²² Держархів Волинської обл. Ф. 597. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 6, 8, 9.

²³ ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. С. 86.

²⁴ Там само. С. 68.

²⁵ Там само. С. 92.

²⁶ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський і Старовижівський райони / упоряд. і авт. комент. І. Пушук; за заг. ред. Я. Федорчука. Луцьк, 2011. С. 58.

²⁷ ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. Документы и материалы. С. 44–45.

4-х вбитих та 5-х поранених²⁸. У звітах партизани вказують, що спалені були саме ворожі будинки, аргументуючи тим, що під час пожежі в них розривалися патрони та гранати. 9 листопада 1943 р. під командуванням керівника розвідки Гавлиловича (ім'я не встановлено) в районі м. Камінь-Каширська в будинку оточено та ліквідовано двох націоналістів²⁹. Розвідка українських націоналістів доповідала, що проти ночі 16 листопада 1943 р. зі сторони с. Невір через с. Острівок на с. Велимче приходила група червоних партизанів близько 50 осіб. Імовірно, група підричників³⁰.

У січні 1944 р. німці через поспішний відступ до Ковеля за домовленістю з українськими повстанцями залишили останнім провіант у м. Камінь-Каширський³¹. Однак упродовж 13–16 січня 1944 р. червоними партизанами із загону ім. А. Суворова бригади ім. В. Молотова під командуванням комісара Чубасва (ім'я не встановлено) була проведена військова операція проти українських націоналістів із метою їх витіснення з міста. Наштовхнувшись на опір націоналістів, які переважали в силі, партизани змушені були відступити. Наступну спробу витіснення націоналістів із міста червоні партизани зробили 20–25 січня 1944 р. 22 січня вони його зайняли³². Очевидно, тоді повстанці відступили до Хотешова, де були облаштовані їхні схрони³³. Під час цієї операції вони вбили шістьох націоналістів і захопили трофеї: мотоцикл, продукти тощо³⁴. У березні 1944 р., знаючи про перебування бази повстанців у Хотешові, червоні партизани навідалися «у гості» та реквізували запаси продовольства і провіанту³⁵.

16 травня 1944 р. на хут. Угнач поблизу с. Хеленик партизани під час нападу на заставу УПА вбили трьох націоналістів, трьох – взяли в полон, заволідали двома гвинтівками³⁶.

2 лютого 1944 р. група партизанів під командуванням Миколи Наумова була направлена в націоналістичний район Ольбле Ляцке за продуктами для загону. У селі між розвідкою УПА й партизанами зав'язався бій, у результаті якого, за даним партизанських звітів, націоналісти відступили в с. Деревок³⁷.

Командир партизанського з'єднання А. Бринський у звіті за жовтень 1942 р. – січень 1944 р. стверджував, що його з'єднання вбило 179 націоналістів³⁸. В іншому (за січень 1943 р. – січень 1944 р.) – цифри значно менші, зокрема партизани провели 8 боїв із націоналістами та вбили й поранили 27 осіб³⁹.

Інший напрям боротьби українських націоналістів – протистояння з польськими воєнними формуваннями, які тривалий час готувалися до повстання на цій території.

²⁸ ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. Документи и материалы. С. 64, 124.

²⁹ Там само. С. 86.

³⁰ Там само. С. 94.

³¹ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. С. 25.

³² ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. Документи и материалы. С. 125.

³³ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. С. 25.

³⁴ ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. Документи и материалы. С. 125.

³⁵ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. С. 111.

³⁶ ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. Документи и материалы. С. 128.

³⁷ Там само. С. 125–126.

³⁸ Держархів Волинської обл. Ф. П-597. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 6, 8–9.

³⁹ Там само.

До початку Другої світової війни Камінь-Каширський р-н входив до складу Польської держави, а в Камінь-Каширську й околицях жили етнічні поляки, серед яких значна кількість осадників.

Польська влада різними способами – ополячуванням корінного населення, колонізаторською політикою, порушеннями під час виборів, репресіями – намагалася зменшити вплив українців на громадсько-політичну ситуацію в регіоні⁴⁰. Поляки, на відміну від українців, мали багато державних преференцій: отримували кращі землі, можливості кар'єрного росту і професійного розвитку. Однак серед місцевого населення за цей час сформувалися усталені стосунки, непоодинокими були та змішані шлюби. На початку війни тут місцеве населення воліло зберігати спокій і не входить в конфронтацію між собою.

Однак значна частина поляків у період війни не приховувала надій на збереження українських етнічних земель у складі відновленої Польщі. Боротьба українських націоналістів за власну незалежну державу суттєво заважала цим планам. Польський еміграційний уряд намагався будь-якою ціною відновити довоєнні кордони. Виконавцями волі польського уряду на Волині стали військові формування Армії Крайової (АК) та підпільні організації.

Архівні матеріали свідчать про існування на території району польської національної повстанської організації, яка у випадку війни Радянського Союзу з Англією могла підтримати збройне повстання на території Західної України з метою відновлення Польської держави. Ядро її місцевого осередку перебувало на території колонії Майдан. Одним з учасників був поляк Стефан Щепан (Stefan Szczepan). У лютому–березні 1940 р. він створив ще один осередок у с. Верхи. Стефан Щепан завербував до цієї організації Миколу Корнійовича Ковальчука і Павла Гнатовича Ковальчука, також до неї входив українець Федір Якович Муха. На зборах розглядали питання про вербування нових учасників і наявність зброї. Усіх їх за рішенням військового трибуналу засуджено до вищої міри покарання – розстрілу⁴¹.

Із початком Другої світової війни місцеве керівництво осередку Організації українських націоналістів (ОУН), усвідомлюючи складність ситуації як для польського, так і для українського визвольного руху, тяжіло до співпраці з поляками. Однак польська сторона такі пропозиції не розглядала⁴².

Українсько-польське протистояння у краї розпочалося через перебування поляків у складі німецької поліції та їхню участь у радянському партизанському русі. Активне протистояння між українським і польським визвольними рухами розпочалося 1943 р. Як відомо, у березні українська поліція зі зброєю в руках перейшла до УПА. Її місце зайняли поляки, яких німці активно залучали до своїх лав. У районі

⁴⁰ Косик В. Польсько-українська трагедія під час Другої світової війни (1942–1944). *Український визвольний рух*. Львів, 2003. Зош. № 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. С. 95.

⁴¹ Архів УСБУ у Волинській обл. Ф. п. Спр. 5576. Арк. 338–340.

⁴² Пушук І. А. Волиняни про «Волинь – 43»: Українська пам'ять про польську експансію на український північний захід у 1938–1944 рр.: усноісторичний аспект. Волинська область, Рівненська область, Південна Волинь (Кременеччина), Берестійщина, Підляшшя, Холмщина. Луцьк, 2017. С. 549.

чимало польських поліцаїв були мешканцями колонії Кримне⁴³. Поляки вважали, що зв'язок із німецькою адміністрацією гарантує їм безпеку та відновить їхні права на території Західної Волині.

18 травня 1943 р. УПА видала звернення до поляків: «Ви перші охоче зголосилися на їх місце і допомагаєте німцям здійснювати бандитську роботу. Сьогодні ви є сліпим знаряддям у німецьких руках проти нас... Ви нині підпалюєте наші села й розстрілюєте наше населення. Але пам'ятайте: якщо польська громадськість не вплине на тих, які пішли до адміністрації, на фольксдойчів у поліцію та не вплине на те, щоб вони покинули ці місця, то гнів українського народу вилиється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва, спричинена вами, відіб'ється на вас»⁴⁴. Будучи в лавах німецької поліції, поляки, очевидно, відчули перевагу в можливостях й озброєнні тощо.

Опираючись на свідчення очевидців і документальні джерела, можна ствердити, що поляки поводитися доволі розкуто й зухвало. Очевидці тих подій у спогадах зазначають, що на відміну від польської поліції, німецькі окупанти вели себе стриманіше та людяніше. Починаючи з вересня 1943 р., територія району стала полем українсько-польського протистояння. Цьому сприяло декілька подій. Одна з них – блискача операція українських повстанців із захоплення німецького гарнізону в м. Камінь-Каширський, проведена 19 серпня 1943 р. Це дозволило повстанцям поповнити озброєння, запаси продовольства та певний час контролювати місто. У ній першими були ліквідовані польські поліцаї, а приміщення їх постою – спалено. Інша подія, що суттєво вплинула на протистояння, – спалення 22 вересня польської колонії Майдан і знищення кількох поляків у с. Верхи. Донині залишаються невідомими її ініціатори та кількість жертв. Чимало старожилів із навколишніх сіл стверджують, що, ймовірно, спалення польської колонії – провокація німців, які прагнули спричинити конфлікт між українцями та поляками. Адже більшість повстанців були місцевими мешканцями, а тому люди їх знали⁴⁵. Що стосується жертв, то їхня кількість варіюється від 50 до понад 100. У післявоєнний час туди звезено останки близько 130 загиблих із декількох колоній⁴⁶. Попри відсутність точної інформації щодо кількості жертв серед польського населення, ця подія стала однією з найтрагічніших в історії району. Очевидно, вона й була причиною україно-польського протистояння на Камінь-Каширщині.

Перші жертви відплати за спалення колонії Майдан – мешканці с. Верхи. 24 вересня на село налетіло 12 німецьких літаків. Після бомбардування вступили польські поліцаї. Очевидиця подій Ганна Миколаївна Купріянич у спогадах зазначала: «Там де поляки йшли, нікого в живих не залишили»⁴⁷. Свідки пригадують випадок, як німецький солдат шепнув жінці ламаною російською: «... ховайся, за нами слідують поляки, а вони – не пожаліють». Поранених поляки добивали багнетами, живцем

⁴³ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. С. 34.

⁴⁴ Сливка Ю. УПА і українсько-польське протистояння. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. Зош. № 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. С. 118–119.

⁴⁵ Романюк Н. Верхи палили дванадцять фашистських літаків. *Вісник+К*. 2016. 22 вересня. № 38. С.17.

⁴⁶ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. С. 47.

⁴⁷ Романюк Н. Верхи палили дванадцять фашистських літаків. С.17.

кидали у вогонь⁴⁸. Старожили розказують, що навіть німці були вражені такою жорстокістю. Мешканці с. Карасин, Карпилівка, Стобихівка, Радошинка, що стали наступними жертвами, також підтверджують злочинну поведінку польських поліцаїв.

У період війни значна частина поляків боролася проти українського націоналізму в лавах радянської партизанки. Польське населення вступало до загонів Ю. Собеська, М. Коніщука, П. Самчука⁴⁹. Одним із таких симпатиків був Вацлав Клімашевський, який працював лісником у колонії Майдан. У період німецької окупації він долучився до прихильників партизанського руху за протекцією Михайла Гарбарука, вчителя з с. Карпилівка. До цієї організації входили якийсь Прохор (ім'я не встановлено) із с. Карасин і Анатолій Куницький, вчитель із с. Стобихва. У будинку М. Гарбарука відбувалися збори, на яких обговорювали план дій. М. Гарбарук мав тримати зв'язок з організацією в Ковелі й вести розвідку про рух поїздів на залізничному вузлі, про дислокацію німецьких формувань. Прохор і А. Куницький мали встановити зв'язки з партизанами. В. Клімашевському доручено вести розвідку на території Камінь-Каширського р-ну та збирати зброю. У вересні 1942 р. представники цієї організації встановили зв'язок із партизанською групою під командуванням старшого лейтенанта Петра Василенка зі з'єднання «Дяді Петі». Останньому передано сотню патронів до гвинтівок і дві гранати. Варто зазначити, що представники цієї підпільно-розвідувальної організації не були членами партизанського загону. У 1943 р. В. Клімашевський вступив до польського загону ім. Т. Костюшка. З цим загоном, яким командував Роберт Сатановський (Robert Satanowski), підрозділи УПА мали постійні сутички в районі с. Пневно, Кримно, Видерта, Ворокомле, Залісся. У лютому 1943 р. створено більшовицький українсько-польський загін ім. Котовського, що входив до складу бригади під командуванням Каплуна (ім'я не встановлено). У березні 1944 р. із низки польських загонів створено три бригади⁵⁰.

Краєзнавець І. Пушук стверджує, що всього на території Камінь-Каширського р-ну в ситуаціях, пов'язаних з українсько-польським протистоянням, виявлено: українців, убитих поляками, – 19; а поляків, убитих українцями, – 170⁵¹. За польськими даними, у Камінь-Каширській окрузі вбито 500–550 поляків⁵².

Отож, радянський партизанський рух на теренах Камінь-Каширського р-ну формувався переважно з місцевих жителів. Процес формування груп розгорнувся під керівництвом М. Коніщука. У березні 1942 р. він сформував перший радянський партизанський загін. З червня 1942 р. на території району діяли також білоруські партизани під керівництвом А. Бринського, які мали конфлікти з українськими націоналістами. З червня 1943 р. українські націоналісти увійшли в активну фазу протистояння з радянськими партизанами чернігівського з'єднання О. Федорова.

Українсько-польське протистояння в районі почалося в 1943 р. зі вступом поляків на службу до німецької поліції. Також поляки були активними учасниками радянського партизанського руху. Залишається відкритим питання кількості жертв з обох

⁴⁸ Федорович О. Живе пам'ять про спалені села. *Полісся*. 2013. 5 листопада. № 89. С. 1, 3.

⁴⁹ Савчук П. Камінь-Каширський район в Другій світовій війні. С. 276.

⁵⁰ Там само. С. 275–276.

⁵¹ Пушук І. А. Волиняни про «Волинь – 43»... С. 552.

⁵² Савчук П. Камінь-Каширський район в Другій світовій війні. С. 275.

боків. Ця тема потребує подальшого ширшого вивчення. На мою думку, наявна на сьогодні в науковій літературі статистика потребує детальнішого аналізу й уточнень.

REFERENCES

1. Adamushko, V. Y. (Ed.). (2012). *OUN-UPA v Belarusi. 1939–1953 hh. Dokumenty i materialy i dr.* Minsk [in Russian].
2. Bondarchuk, A. I. (2011). *Obirvane korinnia natsii. Volynska khrestomatiia.* Kyiv [in Ukrainian].
3. Chyrko, L. (1982, Hruden 16). Klychut spaleni sela. *Radianske Polissia*, 3 [in Ukrainian].
4. Fedorchuk, Ya. (Ed.), Pushchuk, I. (Comp.). (2011). *Trahediia ukrainsko-polskoho protystoiannia na Volyni 1938–1944 rokiv. Kamin-Kashyrskiy, Liubeshivskiy, Ratnivskiy i Starovyzhivskiy raiony.* Lutsk [in Ukrainian].
5. Fedorovych, O. (2013, Lystopad 5). Zhyve pamiat pro spaleni sela. *Polissia*, 89, 1, 3 [in Ukrainian].
6. Hyka, V. M. (2010). Partyzanska borotba na Volyni yak skladova narodnoho oporu u Velykii vitchyzniani viini. Statti ta povidomlennia. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 75 [in Ukrainian].
7. Khronika voiennykh lit. (1984, Kviten 18). *Radianske Polissia*, 47, 2 [in Ukrainian].
8. Kmetsynskiy, V. (1988, Cherven 14, 21; Lypen 2). Stokhid palaie. *Radianske Polissia (Zhytomyr)*, 72, 3; 75, 3; 79, 3 [in Ukrainian].
9. Kondratiuk, K. Partyzanskyi rukh na Volyni (1941–1944 rr.). Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12126/1/Kondratiuk.pdf> [in Ukrainian].
10. Kosyk, V. (2003). Polsko-ukrainska trahediia pid chas Druhoi svitovoi viiny (1942–1944). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 2, 95 [in Ukrainian].
11. Kuryliuk, O. I. (Ed.). (2010). *Reabilitovani istoriiei.* Volynska oblast (Vol. 1). Lutsk [in Ukrainian].
12. Pushchuk, I. A. (2017). *Volyniany pro «Volyn – 43»: Ukrainska pamiat pro polsku ekspansiiu na ukrainskyi pivnichnykh zakhid u 1938–1944 rr.: usnoistorychnyi aspekt.* Volynska oblast, Rivnenska oblast, Pivdenna Volyn (Kremenechchyna), Berestiishchyna, Pidliashshia, Kholmshchyna. Lutsk [in Ukrainian].
13. Romaniuk, N. (2016, Veresen 22). Verkhy palyly dvanadtsiat fashystskykh litakiv. *Visnyk+K*, 38, 17 [in Ukrainian].
14. Savchuk, P. (1988). Kamin-Kashyrskiy raion v Druhii svitovii viini. Proceedings of the Scientific Conference: *Mynule i suchasne Volyni: Oleksandr Tsynkalovskiy i kraj.* (p. 276), Lutsk [in Ukrainian].
15. Slyvka, Yu. (2003). UPA i ukrainsko-polske protystoiannia. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 2, 118–119 [in Ukrainian].
16. Sukhyi, A. (2018). Pochatok eskalatsii protystoiannia mizh radianskym partyzanamy y ukrainskym povstansko-pidpilnym rukhom na Volyni. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*, 27, 118 [in Ukrainian].

Liudmyla BALETSKA

*Postgraduate Student at the Department of Modern and Contemporary History of Ukraine
Lesya Ukrainka Eastern European National University
scientific editor of the Editorial and Publishing Group
«Scientific Center for Historical Studies of Volyn»
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3091-3401>
e-mail: ludmyla.baletzka@gmail.com*

CONFRONTATION OF THE UPA (UKRAINIAN INSURGENT ARMY) WITH THE SOVIET PARTISANS AND THE POLES IN KAMIN-KASHYRSKYI DISTRICT (1943–1944)

The article analyzes sources of the Ukrainian Insurgent Army's struggle against the Soviet partisans and Polish units on the territory of Kamin-Kashyrskyi district of the Volyn region during the Nazi occupation. The archival sources traced the formation of the Soviet partisan movement and the Polish nationalist underground, as well as the causes and course of the confrontation. A special place in the article is given to the Ukrainian-Polish confrontation.

The author analyzes the national composition of the Soviet partisan movement and the Polish population's participation in it. The main directions of the Ukrainian-Polish conflict are distinguished: the Poles' fight against the UPA as part of the German police and the Soviet partisan movement. The study identified relations between Ukrainians and Poles when the district's inhabitants were a part of the Polish state and at the beginning of World War II. The most large-scale military operations of the UPA soldiers with the Soviet partisans and the Polish units, the strategy, and tactics of their implementation have been outlined and systematized. An attempt has been made to classify military operations by chronological and problematic approach. The conclusions about the scale of military operations and their importance are made. The article focuses on the ideological confrontation between the UPA, the Soviet partisans, and the Polish underground formations, implementation of the ideological struggle methods. The article will be useful for a wide scientific community interested in the local history of the Ukrainian national liberation movement.

Keywords: Ukrainian National Liberation Movement, Ukrainian Insurgent Army, Polish units, the Soviet partisans, the Ukrainian-Polish confrontation, Kamin-Kashyrskyi area, German-Nazi occupation, military operation.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НОВІТНЯ ДОБА

ВИПУСК 7

ЛЬВІВ 2019

УДК 94(477)“19/20”

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 7. 272 с.

У збірнику представлено дослідження з новітньої української та світової історії за період від Першої світової війни і до сьогодення. Наголошено на закономірностях й особливостях розвитку суспільно-політичних і націєтворчих процесів в Україні у контексті історії європейських народів, зокрема становища українського суспільства в умовах тоталітарних режимів. Розкрито особливості українського визвольного руху, воєнної історії, формування державних інституцій, роль культури у становленні громадянського суспільства, вивчення джерел та історичної біографістики.

Contemporary era / [resp. ed. Mykhailo Romaniuk; I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine. Lviv, 2019. Issue 7. 272 p.

The collection presents studies on modern Ukrainian and world history from the First World War to the present. Emphasis is placed on the regularities and features of the development of socio-political and nation-building processes in Ukraine in the context of the European nations' history, in particular the position of Ukrainian society under totalitarian regimes. The features of the Ukrainian liberation movement, military history, formation of state institutions, the role of culture in the development of civil society, the study of sources and historical biography are revealed.

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 11 від 17.12.2019 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голембійовська-Тобіаш Анета (Gołębiowska-Tobiasz Aneta), dr (Польща)

Дзєнковський Томаш (Dzieńkowski Tomasz), dr (Польща)

Красівський Орест Якубович, д.і.н., проф. (Україна)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Пасіцька Оксана Ігорівна, к.і.н. (Україна)

Патер Іван Григорович, д.і.н., проф. (Україна)

Руда Оксана Василівна, к.і.н. (Україна)

Сова Андрій Олегович, к.і.н., доц. (Україна)

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

Стасюк Олександра Йосипівна, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Трофимович Лілія Володимирівна, к.і.н., доц. (Україна)

Цецик Ярослав Петрович, к.і.н., доц. (Україна)

ISSN 2409-434X

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

PASITSKA Oksana. Ukrainian individual entrepreneurship in Halychyna in the first third of the 20 th century: state and features of development	3
ФІНОГЕНОВ Олег. «Українське питання» в діяльності Західноукраїнського товариства Ліги Націй	12
ПІДШИБЯКІН Сергій. Операція чи «котел»: Дебальцівські події початку 2015 року у візях української громадської думки	23
ПОПКО Сергій. Військові навчання та миротворчі операції Збройних сил України (2014–2016)	38
ПОЛТАВЕЦЬ Юрій. Культурне життя, організація дозвілля та побуту в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного	48

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ХХ СТОЛІТТЯ

СТЕФАНІВ Василь. Релігійне питання в ідеології європейських націоналістичних рухів та український інтегральний націоналізм у міжвоєнну добу: порівняльний аналіз.	58
ФУТАЛА Василь. Чи була зрада в ОУН? (Історіографічні оцінки причин і передумов розколу націоналістичної організації у 1940 році)	75
БАЛЕЦЬКА Людмила. Протистояння УПА з радянськими партизанами та поляками на Камінь-Каширщині (1943–1944)	89
ДРОГОБИЦЬКИЙ Ігор. Еволюція концепції розгортання збройної боротьби з окупаційними режимами в середовищі ОУН(б) (1942–1944).	100
ІСАЮК Олеся. Мережа спротиву членів ОУН(б), ув'язнених у концтаборі Аушвіц: приклад трансформації тактики виживання в тактику спротиву на основі досвіду підпільного протистояння.	108
НАДУРАК Наталія. Ідейне протистояння українських зарубіжних і радянських дослідників в оцінці діяльності ОУН	124
ПАГІРЯ Олександр. ОУН та УПА в контексті визвольних рухів: спроба компаративного аналізу.	150

ПОСТАТІ

ПАТЕР Іван. Ольгерд Бочковський: ставлення чехів і Томаша Гарріга Масарика до українського питання	178
ПОСІВНИЧ Микола. Отець Степан Онишкевич: творець і будівничий ЗУНР	217
SOVA Andrii. Physical education professor Stepan Haiduchok: the formation of a worldview	226
ЗАЙЦЕВ Юрій. Михайло Сорока – моральний символ борців за волю України 1940–1980-х років	234

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД

ГАВРИЛІВ Ігор. До питання актуальності державотворчої програми Організації Українських Націоналістів	244
---	-----

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

ARTYMYSHYN Yulia. [Рец. на:] Roman Kabachyi «Exiled to the Steppes. The Deportation of Ukrainians from Poland to South of Ukraine in 1944–1946»	258
РОМАНЮК Михайло. [Рец.]: Історія УПА на Тернопільщині [на]: Волянюк С. Історія воєнної округи УПА «Лисоня»	262